

WERBŐCZY ISTVÁN.

A háborús események annyira lekötik a magyar közvéleményt, hogy az elmúlt évben a magyar történelem legemlékezetesebb eseményeinek évfordulója mellett is különösebb érdeklődés nélkül haladt el. Dicséretes kivétel ez alól a kolozsvári tudományegyetem jog- és államtudományi karának példája, amely az 1541. évi október hó 13-án rejtélyes körülmények között elhalt nagy magyar jogtudósnak, Werbőczy Istvánnak emlékére az évforduló alkalmával szép ünnepélyt rendezett s az ott elhangzott előadásokat, a Hármaskönyv kiadásainak Csekey Istvántól származó bibliográfiájával kiegészítve, színvonalánál és terjedelménél fogva egyformán elismerést érdemlő kötetben¹ tette közzé.

Werbőczy István nevével összeforrott művének 1517 és 1909 között megjelent ötvenegy latin- és más nyelvű szövegkiadása (az átdolgozásokat nem számítva) mindennél beszédesebb bizonyossága annak a nagy érdeklődésnek, amelyet a jelképes jelentőségre emelkedett mű a magyar nemzetből kiváltani tudott. Ezek közül a kiadások közül kettő (illetőleg az 1599-i bécsi kiadással együtt három) külföldön jelent meg; a magyar közönségnek szánt bécsi kiadásokat, az említett német fordítás kivételével nyugodtan számíthatjuk ebből a szempontból a magyarországiak közé. Méltán mondhatja tehát Csekey István, hogy a Hármaskönyv a leggyakrabban kiadott magyar, sőt magyarországi könyv (145 l.). S bár a ritka kelen-dőségű műnek 1909 óta újabb szövegkiadása nem jelent meg s még a nagy jogász halálának négyszázadik évfordulója sem indította tudósainkat és kiadóinkat annak újabb kiadására, s különösen annyira szükséges újabb lefordítására: ez a körül-

¹ Balás P. Elemér—Csekey István—Szász István—Bónis György: Werbőczy István. (Universitas Francisco-Josephina, Kolozsvár, Acta Juridico-Politica 2. Kolozsvár, 1942. 218 l. 8°.

mény egyáltalán nem jelenti azt, hogy Werbőczy könyve, vagy legalább is annak a hatása iránt az érdeklődés megszűnt. A két legutóbbi évtizednek az ismertető tanulmányokban bőven idézett magyar irodalma mutatja, hogy a komoly tárgyi érdeklődés mellett mennyi szektárius szellemű támadást váltott ki és egyszersmind mennyi ügybuzgó védelmet is tudott megszólaltatni ez a reformkorban már halottnak hitt négyszázestendő könyv akkor, amidőn a nyugateurópai jogtudomány múltjának olyan nevei, mint egy Accursius, Bartolus, vagy Cujacius csak a legszűkebb olvasókörré szánt szakirodalomban jutnak nagy ritkán némi gyér világossághoz. Mi az oka ennek a különös jelenségnek? A Werbőczy névvel összefüggő, sokrétű és messzeágazó problémáknak majdnem minden oldalával foglalkozó tanulmányok e tekintetben is felvilágosítással szolgálnak.

* * *

A kötet Balás P. Elemér elnöki megnyitójával kezdődik. Sokoldalúságáról és széles távlatairól ismert jogtudományi írónk «Werbőczy, a modern ember»¹ címen tartott előadásában W. alakját mélyen szántó, gondolatokban és nézőpontokban gazdag kultúrmorfológiai tanulmányra használta fel, a Hármas-könyvből és szerzőjének fogyatékos életrajzi adataiból merített ösztönzések alapján: az ünnepelhez, s egyben az ünneplőhöz is méltó súlyos feladat.

Balás P. Elemér W-nek fentebb már érintett ellentétes megítélésében kettős szükségszerűséget lát: ez egyrészt a nagy emberek szellemiségében szükségképpen feltalálható, sokoldalúságukból folyó ellentétes lelki tulajdonságokból, másrészt ezenfelül annak a korszaknak ki nem egyensúlyozott ellentétes törekvéseiből ered, amelynek W. gyermeke, aki — szerzőnk szerint — «tipikusan, sőt prototipikusan, renaissance-ember, vagy legalább is túlnyomóan az». (6. 1.) A reneszánsz-embernek pedig szerinte az a legáltalánosabb jellemvonása, hogy «antik is, keresztény is, és sem nem antik, sem nem keresztény kizárólagosan, hanem a kettőnek valami egészen sajátos vegyülete, amely azonban még nem jutott el a szintézisig, nem adott helyet a belőle kialakuló harmadiknak: a modern embernek¹. (6. 1.)

¹ L. Társadalomtudomány, 1942. évf. 290. 1.

A kiindulás élesen mutatja a feladat nehézségeit. Valóban szinte groteszkül hat, hogy a különböző tudományzakok elnevezése alatt fellépő újabb tudományosság a reneszánsz jellegzetes vonásait milyen homlokegyenest ellentétes tendenciákban vélte feltalálni. Szolgáljon például a következő szemelvény: míg A. Martin a reneszánsz egyik alapvető tulajdonosságát a «rizikókultúrában» látja,¹ addig R. König feltűnést keltett Machiavelli-tanulmányában — bár némi ellenmondásokkal — úgy véli, hogy a reneszánsz egész társadalmának és nem csupán a humanista irodalmároknak biztonsági szükséglete (Sekuritátsbedürfnis) hozzátartozik a reneszánsz «fejlődési ritmusához».² Ez persze csak egy példa a sok ellentétes, sőt egymást kizáró diagnózis közül, amelyekhez a reneszánsz fényes árnyoldalokban gazdag kultúrájának számos «analízise» és «kritikája» eljutott. Maga a reneszánsz volt-e tehát irányaiban ellentétes, vagy csak mai irodalmának sokszor oly valószínűtlenül hangzó ítéletei? Minden jellegzetes tendenciájában ellentétes volt-e a reneszánsz? Ez lehetetlen! Akkor miben volt ellentétes és miben nem? Önként tolnak fel ezek az itt el nem dönthető súlyosnál-súlyosabb kérdések ezzel a korról kapcsolatos minden témánál. Térjünk azonban ezután — a tárgy természetete által megkövetelt — kitérés után szerzőnkhöz!

Balás P. E. szerint a reneszánsz — minden külsőleges pogánykodása ellenére — lelkében mégis csak keresztény volt. Innen a Hármaskönyv keresztény felfogása s W.-nek, az embernek mélységes vallásossága közismert: ezt nem is lehetne el nem ismerni. (Egy legújabb «közíró» mégis megkísérelte.) Ennek ellenére — folytatja szerzőnk — «el nem vitatható, hogy oroszlánrésze van egy keresztényietlen cselekedetben ... a jobbagység földhözkötésében». (8. 1.) Balás P. E. ebben is a reneszánsz kettősségét látja; egyben ezt a tényt más tárgyú munkásságában már több vonatkozásban kifejtett módszertani gondolatával, a *személyi* és *dologi* szemléletnek³ «közvetlenebbül

¹ Kultursoziologie der Renaissance, a Vierkandt-féle Handwörterbuch der Soziologie 506—507. lapjain.

² Niccolo Machiavelli. Zur Krisenanalyse einer Zeitenwende. 276. s köv. 1.

³ L. Balás P. Elemér: Személyi és dologi társadalomszemlélet, Társadalomtudomány, 1940, évf. 129—155. 1.

jogi jelentőségű» (9. 1.) ellentétével is összefüggésbe hozza. míg W. közjogi gondolkodásában — úgy az államszemélyiséget szakrálisán szimbolizáló szent korona akkoriban már több százados múltra visszatekintő tanának W-féle változatában, mint «a nemesség kiváltságos intézményének koncepciójában», ami ezzel szorosan összefügg,¹ a személyi szemlélet uralkodik, addig «a jobbágyságnak jóformán dologgá sülyesztése», ami «ezzel a keresztény alapú személyi szemlélettel bizonyára nehezen egyeztethető össze» — a dologi szemlélet érvényesülésére mutat. Mindez azonban nem W. személyes hibája, hanem a koré: a jobbágyság letaszításának igazi oka az újkor «dologias» felfogásának felülkerekedése. (15—16. 1.)

A legnagyobb ellentét, s egyben a legmagasabb rendű kérdés W.-vel kapcsolatban szerzőnk szerint a középkori univerzalizmusnak s a nemzeti önállóság és különyszerűség gondolatának ellentéte. Teljes joggal mutat rá Balás P. E., hogy ezt az ellentétet az eddigi irodalom — e sorok szerzőjét is beleértve — nem emelte ki, vagy legalább is nem tette problémává. De valóban ellentét-e ez? Szerzőnk úgy látja, hogy «bármiképp is fogalmazzuk az ellentétet, ellentétes eszmék állanak szemben egymással». (18. 1.) Ennek ellenére mégis úgy véli, hogy az ellentét látszólagos, vagy legalábbis kiküszöbölhető, mert az egyetemes emberi eszme nem zárja ki az egyes emberek, vagy embercsoportok külön-külön adottságainak az érvényesülését. Ezzel a megoldással azonban, úgy véljük, nem hatolt a probléma gyökeréig, ami szerintünk W-nél egyébként sem vált a legkisebb mértékben sem tudatossá. Nyugodtan állapíthatja meg tehát, hogy a nemzeti gondolat W-nél nem ellentétes a keresztény gondolattal, hanem annak egyenesen folyománya. (17—191.)

Amit szerzőnk egyéb műveiben — a személyi-dologi szemlélet ellentétének gondolatát továbbfejlesztve — *dinamikus* dologi szemléletnek nevez az ókori *sztatikus* dologi szemlélettel szemben, azt hiába keressük W-nél, hiszen az W. korát követő szellemtörténeti fejlemény. (20—28. 1.) De a csiráját ennek a fejlődésnek mégis feltalálni véli nála, és pedig a római jog helyes értékelésében, míg a nyugateurópai és főképp a német jogtörté-

¹L. erre Eckhart Ferenc: A szentkorona-eszme története 196—210. 1.

netben az ú. n. recepció, vagyis a római jog szabályanyagának egész tömegében való átvétele ezt a fejlődést inkább akadályozta, mint előmozdította. Ezzel ellentétben W. a római jognak nem az anyagát, hanem a szellemét vette át, ami alatt szerzőnk ebben a vonatkozásban nem annak «sztatikus dologi» jellegét, hanem «a formalizmus mellőzését és az objektív eljárási jogot» érti, vagyis, úgy véljük, a középkori jognak a kor szava által parancsolóan megkövetelt «racionalizálását», a formalisztikus és babonás elemek kiküszöbölését. Ennek az útját azonban — véli Balás P. E., akivel ezen a ponton tökéletesen egyetértünk — W. a hazai jog művelése által jobban eltalálta, mint a nyugati szomszédnemzet doktorai, akik hazai joguknak hátat fordítottak és a római jogot betű szerint mindenestől bekebelezték.¹

W. tehát, mint kora általában «még csak nem is sejtí azokat a jogintézményeket (szerzői jog, találmányi jog), amelyek a dinamikus dologi gondolkodás hatása alatt alakulnak ki, pedig az életben ez a dinamikus dologi gondolkodás technikai téren már szép gyümölcsöt terem ... a könyvnyomtatás találmányában». (31. l.) De ha jogászai gondolkodásában W. nem is kerül ennek a szellemnek a hatása alá, amely szerzőnk szemében a modernség próbaköve, mint *ember* (helyesebben talán mint *író*) annál inkább a hatása alá kerül: nagyhírű munkáját a könyvnyomtatásnak ebben a hőskorában nagy áldozatok árán külföldön kinyomatta és a nyomtatott írásműnek a lelkekre gyakorolt hallatlan befolyását idejekorán felismerve, a propagandától remélte — és mint a fejlemények mutatják, nem alaptalanul — az autoritatív jóváhagyás elmaradásának ellen-súlyát. (37—41. l.))

Úgy véljük, szerzőnk helyesen látja W. szellemének és egyéniségének egyik legjellemzőbb oldalát «a sajtóhoz való viszonyában». A könyvnyomtatás jelentőségének a maga egészében való felismerése ebben a korban még minden, csak nem általános. Annak a rendkívüli befolyásnak a kulcsát, amit éppen ezekben az időkben Európára W-nek egy őt egyetemes kultúr-történeti jelentőségében bizonyára messzire felülmúló kor-

¹ Erre a sarkalatos kérdésre még visszatérünk!

társa, Rotterdami Erasmus gyakorolt, legkitűnőbb életrajzírója, éppen ebben látja,¹ míg az egy-két évtizeddel előbb élt, szellemének arányaiban mindkettőjüket felülmúló Nicolaus Cusanus, aki a könyvnyomtatás iránt szintén érdeklődést mutatott, a sajtó propagatív hatalmának fel nem ismerése miatt maradt korára nagyobb hatás nélkül.² Méltán és a jelenségek külszínénél meg nem állapodó kutató tudós jogán mondhatja tehát el Balás P. E., bármennyire paradoxul hangzik is ez a W-ről rajzolt sok torzkép után, hogy magyar viszonylatban ő volt az első modern ember. (42. 1.)

* * *

A következő tanulmányt «Werbőczy és a magyar alkotmányjog» címen Csekey István írta. Jeles közjogászunk témájának tárgyalása előtt több, nagy gonddal és történetírói hivatottsággal írott oldalt szentel W. életrajzának. A szerzőt ebben nyilván kettős célzat vezérli: egyrészt az életrajzi adatokban is W. lelkiségének és szellemiségének megértéséhez keres kulcsot, másrészt az áttekinthetetlenül terjedelmes és a legkülönbözőbb címek alatt elszórt irodalmi anyag szerencsés egybegyűjtésével és több eddig ismeretlen életrajzi adat feltárással igyekszik helyesbíteni addig is, míg céhbeli történetíróink egy a mai kor kívánalmainak megfelelő W.-életrajz megírására rászánják magukat, azt a nagy magyar jurisconsultus államférfiúi és főképpen emberi egyéniségéről elterjedt hátrányos képet, amely Fraknoi nem egészen szerencsés irányú (vagy talán félreértett?) életrajza nyomán klisészerűen ment át egyik történelmi kézikönyvből a másikba, hogy onnan a magasabb és alsóbb rendű publicisztikába is utat találjon. (41—53. 1.)

Tulajdonképpen tárgyára áttérve megállapítja Cs., hogy bár a Hármaskönyv forrásainak kérdését a jogtörténeti kutatás nem végezte el,³ az eddigi egyetlen kutató, Hajnik Imre tekintélyére hivatkozva mégis bizvást elfogadhatjuk, hogy «W. tiszta

¹ «Durch den Buchdruck konnte er im vollen Sinn des Wortes ein Kulturzentrum werden, eine geistige Zentralstation, ein Prüfstein der Zeitgedanken.» J. Huizinga: Erasmus (3. kiadás.), 80. 1.

² U. o.

³ Azóta ebben az irányban komoly és eredményes kísérlet történt: Félegyházy József, Werbőczy Hármaskönyve és a kánonjog (1942).

magyar jogot nyújtott, néha hézagosan, de sohasem tévesen». (64. 1.) Egyébként míg a Hármaskönyv magánjogi anyaga legnagyobb részében elavult, «alkotmányjogi tanai, mint történelmi alkotmányunk alaptételei ma is élő jogot alkotnak». (54. 1.) Behatóan elemzi a Hármaskönyv jogforrásrendszerét¹ és kiemeli, hogy W. alkotmányjogi alapelvei már a szokásjogról vallott felfogásában jelentkeznek. Jól látja, hogy ennek a felfogásnak alapjellegét «az újkor fordulóján ... a közület tagjából feltörő individualisztikus és demokratikus törekvések adják meg». (70. 1.) W. közjogi rendszerére a szerző a «nemzetsuverénitás» jelzőt használja. A törvények alakilag ugyan a fejedelem, valójában azonban az ország végzeményei. (72. 1.) A W. nevével szinte összeforrott szent korona-tanban is Cs. az ideológiai elemek mellett kellően hangsúlyozza annak a nemesi egyenrangúságot és egyenjogúságot kidomborító politikai jelentőségét. (74.1.) Végre ebbe a gondolatkörbe tartozik alkotmányjogunknak a királyi hatalom átruházott természetére vonatkozó hagyományos tétele. (75. 1.)

Amit Cs. «nemzetsuverénitás»-nak nevez, abban a magunk részéről az ünnepelt jogtudós emlékének szentelt régebbi tanulmányunkban az egész középkoron át lappangó, majd a XIV. századtól kezdve erőteljesen kibontakozó népfenségi tan megnyilvánulását láttuk.² Ezzel pedig, úgy véljük, — el is jutottunk annak a hasadásnak az eredendő okához, amit a régen elporladt magyar nevének emlékezete a köztudatban ma is előidéz. Milyen, *kikből* álló nép, *populus*, *regnum* az, amelyet W. a szuverenitás alanyának tart és óhajt? A kérdés fontosságának teljes tudatában Hármaskönyvének egy címét (II. 4.) egyenesen ennek a kérdésnek szentelte. Eszerint ezen a szón (*populus*) «a főpap és báró urakat és nemeseket kell érteni, de nem a nem nemeseket»; «a nem nemesekről, mint köznépről e részben nincsen szó». Nem késik azonban hozzátenni, hogy «ez a kifejezés (*populus*) tulajdonképpen az összes nemeseket és nem nemeseket jelenti». Joggal kérdezhetjük tehát, hogy a híressé, majd hírhedtté vált *populus Werbőczyanus* terminusá-

¹ Ezzel a kérdéssel az utolsó tanulmány kapcsán foglalkozunk.

² Ruber József: Werbőczy gondolatvilága, Minerva, 1923. évf. 127. 1.

nak exkluzív fogalmazása, amely mindenesetre több századon át tartó és ható történeti fejlemény volt, a Hármaskönyv szerzőjének intenciójával egyező volt-e? Mindenesetre rá kell mutatni arra, hogy a népszuverenitás XIV. és XV. századbeli nagyszámú külföldi képviselői — legalább is amint az eredetiben alig hozzáférhető és áttekinthető irodalom legjobb forrasműveiből látjuk¹ — nem is kapcsolják össze elméleteiket a nemesi előjogok elleni állásfoglalással, a *populus major principe* doktrína polemikus éle, a *populus* fogalmának tisztázása nélkül, ezeknél a középkor-végi radikálisoknál csak úgy, mint W-nél is, kizárólag a *princeps* ellen irányul. Ellenben közismert, hogy a harmadik rend a maga egyenlősítési törekvéseit századokon át a fejedelmi hatalom támogatásával kapcsolta össze és a kétféle «demokratikus» irány csak a nagy francia forradalom útját egyengető mozgalmakban találkozott.² Hol marad ezekután W. felelőssége azért, hogy csak úgy, mint a demokratikus gondolat többi korabeli képviselője nem vállalt közösséget korának egyenlőségi mozgalmával, amelyek szektárius utópiákban és eleve katasztrófára ítélt vad kirobbanásokban nyilvánultak meg, s amelyekkel a reformátor Luther is élesen szembefordult?³ Pedig ezt a felelősséget még mai történetírásunk olyan reprezentatív képviselője, mint Szekfű Gyula is úgy fogalmazza, hogy «a politikai nemzetet összetartotta, ez a nagy érdeme; a népet kettészakította, ez a nagy vétke».⁴ S ez a felelősség a mai nemzedék számos tagjának szemében olyan nagy, hogy nem is lehet rá másban magyarázatot találni, mint a Hármaskönyv szerzőjének súlyos jellembeli fogyatkozásaiban.

Ezzel ellentétben kitűnő jogtudósunk, Grosschmid Béni, a Hármaskönyv nagy ismerője és lelkes magyarázója a századforduló táján úgy látja, hogy nem mondhatjuk, hogy «a Hármaskönyv szerzője a nemesi előjogoknak és a nem-nemesek elnyo-

¹ P. Janet: L'histoire de la science politique dans ses rapports avec la morale I. (4. kiadás.) 457—466. 1. O. v. Gierke: Johannes Althusius und die Entwicklung der naturrechtlichen Staatstheorien (4. kiadás) 123—143. 1.

²L. pl. Ottlik László: A politikai rendszerek története 16—20. 1.

³V. ö. Bajcsy-Zsilinszky Endre: A másik Werbőczy. Szép Szó 1936. évf. II. 380. 1.

⁴Hóman—Szekfű: Magyar Történet (2. kiadás) II. 434., 591. 1.

másának vak előharcosa lett volna. A Hármaskönyvet egészben véve fenkölt s a haladás szükségének érzetétől áthatott szellem lengi át». A III. Rész 30. címének hírhedtté vált 7. §-át azonban («mert a parasztnak ura földjén munkája beién és jutalmán kívül semmi állandó joga nincsen») ő is bántónak érzi.¹ úgy véljük, hogy W. egyéniségének és életművének igazságos és a nemzethez méltó értékelése «késő százak után» aligha történhetik ebből az egyetlen szemszögből, aminthogy a *Bambergensis* és a *Carolina* ránk oly döbbenetesen és visszataszítóan ható szigora sem akadályozta a német tudományt abban, hogy szerzőjüknek, illetőleg sugalmazójuknak, Schwarzenberg János német büntetőjogásznak, W. kortársának emberi és jogászai értékét, sőt emberszeretetét elismerje.² Semmi esetre se feledkezzünk meg a magyar történetírás egyik régebbi jelesének intelméről: «Néha az uralkodó koreszmék észrevétlenül megvesztegetik a helyes ítéletet . . . Magistránk ekkor maga áll be tanítványnak azokhoz, akik kevesebbet tudnak, mint ő. Főhibája azonban az, hogy rég elmúlt korok viszonyait és eszméit üti a mai kor viszonyainak és eszméinek kaptájára. A középkort például mai liberális szempontból ítélni olyan forma, mint Nagy Károly császárt kinevetni, hogy Olaszországba menve nem használta az augsburg—veronai vasutat, vagy a helléneket hibáztatni, hogy Vilberforce gondolkodásáig felemelkedve nem törölték el a rabszolgaságot».³

* * *

A sorrendben harmadik «Werböczy és a magyar magánjog» c. tanulmány szerzője, Szászy István, úgy véli, hogy a világnézeti egyoldalúságból, vagy alantasabb forrásból eredő támadások ellen W-nek annál kevésbé van védelemre szüksége, mert ezeknek jelentősége letűnt azzal a korrallal, amelynek felfogásából eredtek, míg a társadalmi fejlődés útja ma nem kis mértékben a Hármaskönyv alapeszméinek irányában halad.

¹ Magánjogi előadások (Jogsabálytan) 585. 1.

² így G. Radbruch: Die peinliche Gerichtsordnung Kaiser Kar Is V. 113—122. 1., E. Wolff: GroBe Rechtsdenker der deutschen Geistesgeschichte, 86. 1.

³ Salamon Ferenc: A történelmi vizsgálatról. Budapesti Szemle 1873. évf. II. 1.

(86. 1.) Ezt az optimizmust, úgy véljük, a legújabb irodalom nem igazolja. Kis jelentőségűnek látja továbbá a szerző a Hármaskönyv rendszere és módszere ellen technikus jogászi szempontból emelt kifogásokat. (87—89. 1. Ezen a ponton az egyes bírálatok szabatos könyvészeti megjelölését nélkülözzük.) Végül a Hármaskönyv nyújtotta joganyag «eredetiségének», pontosabban szólva magyar, vagy idegen származásának, vagyis idegen (római, esetleg germán) forrásból, vagy pedig a korabeli magyar szokásjogból, esetleg a szerző egyéni invenciójából való eredetének sarkalatos kérdésére térve át — amellyel, mint láttuk, már Balás P. E. és Csekey is foglalkoztak —, Sz. azt vallja, hogy W. «elsősorban az abban a korban élő magyar szokásjogot kodifikálta», a külföldi jogrendszereknek nála kimutatható hatása nem az ő egyéni szellemén, de magán ezen a joganyagon át érvényesült, amely «a középkori hűbéri jogok családjához tartozik ugyan, azonban annak teljesen önállósult ága». (89—91. 1.) Helyes történeti érzékkel és meglátással mutat továbbá rá arra, hogy a rendszer fogyatékoságát kifogásolni — amely hibába W. legjobb ismerői és magyarázói is beleestek — mennyire anakronisztikus kíváncsi, hiszen a magánjognak nálunk elterjedt, sokak által feltétlen érvényűnek vélt «rendszere» a múlt századi német pandektajogi tudomány alkotása. (94—95. 1.)

Mindezeknél a kérdéseknél nagyobb elméleti és gyakorlati érdekű a Hármaskönyv hatásának a témája. Sz. ebből a szempontból W.-nek és művének jelentőségét főképp a partikuláris jogfejlődésnek, valamint a római és a kánonjog recepciójának megakadályozásában látja. (97. 1.)

A két első kérdés megvitatása nem látszik szükségesnek, egyébként is a kánonjog olyértelmű «recepciójára», mint az a római jog esetében történt, Európaszerte sehol sem került sor. Ellenben a római jognak az a forradalmi térfoglalása, amellyel a XV. század folyamán Németországban a népi jogokat szinte egy csapásra kiszorította, néhány század múlva az annak a magyarázatára tett számos kísérlet után is szinte megfoghatatlan jelenség, amely a jogtudomány legjobb elméit foglalkoztatta és amelyet ebben az összefüggésben érintenünk kell. A magunk részéről a misztikus folyamat magyarázatát nem a német

birodalom politikai viszonyaiban látjuk, mint Sz. véli (101. 1.), sem a korai kapitalizmus forgalmi szükségleteiben, nem is Róma és a római birodalom karizmájában, mint mások, hanem a reneszánsznak eddig a jogtörténetben kellően nem értékelt egyetemes művelődéstörténeti (ha úgy tetszik, szellemtörténeti) jelentőségében, vagyis abban a meggyőződésben véljük feltalálni, amelyet a kor az antik műveltségnek az élet minden ágára kiterjedő paradigmaticus értékéről vallott.¹ Bármily erővel is nyilvánul meg ez a meggyőződés a méltán vérbeli reneszánsz-embernek mondott W. tollán úgy az egyetemes kultúra, mint a jog világa tekintetében («mert a jog alatt ha ennek, vagy annak a polgári társaságnak a neve kifejezve nincsen, jelesül a rómaiak jogát értjük, éppen úgy, mint a költő elnevezése alatt a görögöknél Homerust, a latinoknál Vergiliust». Bevezetés, 2., 9. §.), ez a hitvallás mégsem indítja jogtudósunkat arra, hogy korára jellemző humanista felfuvalkodottsággal a hazai jogban a «sötét» középkor maradványát lássa, holmi «jus barbarum»-ot, sőt «jus asinum»-ot az egykorú szellemesség szerint. A magyar jogfejlődés a Hármaskönyv beiktatása által végbement sikeres regenerációval elsősorban a római jog németországi recepciójának közismert káros következményeit hártotta el, az 1525-i parasztlázadásnak nagy mértékben az idegen jog ellen irányuló erőszakos kilengéseitől kezdve addig a koronként különböző erővel fellépő, hol lappangó, hol pedig nyíltan érezhető mélységes hasadásig, amely Németországban a nemzeti köztudatot a reformáció korától a legújabb időkig a mindennapi élet legtöbb megnyilvánulását állandóan befolyásoló hatályos magánjoggal úgy állította szembe, mint valami idegenből átplántált kártékony növényvel. Nyilván ez a forrása a német szellemi élet hol burkolt, hol nyílt ellenszenvének is a jogtudománnyal és annak elméleti és gyakorlati művelőivel szemben, ami zaklatott napjaink egyes feltűnő jelenségeit is megmagyarázza s ami nálunk eddig hiányzott. Ha azonban az intézményeket a nyelvvel egyenrangú és egyenlő értékű tényezőnek

¹ V. ö. Hajnik Imre: Egyetemes európai jogtörténet 257—261., O. v. Gierke: Deutsches Privatrecht I. 8—15 1., H. Fehr: Deutsche Rechtsgeschichte 208—211 1., P. Koschaker: Die Krise des römischen Rechts und die romanistische Rechtswissenschaft 12—16. 1., W. Engelmann: Die Wiedergeburt der Rechtskultur in Italien 24—25. 1.

ismerjük el a nemzeti egyéniség kialakításában és fenntartásában, amelyek közül az első az *ethnographicumot*, az utóbbi az *ethnologicat* határozza meg, miként azt Thukydides nyomán Grosschmid Béni vallja, akkor W. életművének jeen ősege alig mérhető fel. «A nemzeti nyelv s azon való nemzet, műveltség — írja Grosschmid korábbi művében, — mint politikai erő akkor még képzeletben alig léteztek. A nemzet, szellem egységesítő, egybefűző és egybefüggesztő foglatját akoriban ... a politikai és jogi intézmények adták meg. Ebben elt andalgott a nemzet szellemvilága. Érthető tehát, hogy ezen, a gondolatpályán Grosschmid arra a messzemenő megállapításra jut, hogy Nemzetünknek politikai fennmaradását a jelen es a jövő számára elképzelni alig lehetséges, vagy legalább is fölötte nehéz e könyvnek hiányában.² «A Hármaskönyv szerzője az ő műve által individualitást adott nemzetünknek., Grosschmiddal egyezően Sz. is úgy véli, hogy W. nemcsak a magyar jog, hanem az egész magyar nemzet fennmaradását tastotta életművének jelentősége tehát felülmúlja a nagyhírű XIII. századbeli angol jogász, Bracton hatásának fontosságát is, akit a recepció Angliai megakadályozójának tartanak. (102. l.) Bracton műve mégis maradandóbb volt. Az 1848-iki nagy sorsforduló «ok egyébbel együtt magánjogunk nemzetiességének is véget vetett: az áprilisi törvénycikkek forradalmi lendülete a magánjog széles területén *tabula rasa*-t csinált s a túlkorai lebontás következtében előállott légüres térbe benyomult az idegen jog (108. l.). az 1852-ben életbeléptetett osztrák polgári törvénykönyv, valamint az ősiségi és úrbéri nyílt parancsok szabályanyaga. Az 1861-iki Országbírói Értekezlet sajnos, alig tudott valamit megmenteni a régi magyar jogból.» (109. l.). Így állott elő az a paradox helyzet, hogy a történeti fejlődésének folytonosságát jobban megőrző, a miénkkel közös középkor, vetőmagból, kisarjadtt angol jog a Hármaskönyv jogához közelebb áll, mint a mai magyar jog, amint azt Grosschmid klasszikus műve nyomán⁴ Sz. is megállapítja (106., no. 1.) annak

¹ Werbőczy és az angol jog. I. 434—435-

² Magánjogi előadások 567—568. 1.

³ U. o. 713. 1.

⁴ Werbőczy és az angol jog. 1. 1.

ellenére, hogy számos olyan ma is hatályban levő jogtételt mutat ki, amely közvetlenül a Hármaskönyvből ered (118. 1.), míg több mai jogintézményünknek, így a gyakorlati jelentőségében túl nem becsülhető törvényes örökösödésnek «genetikai, szerves előzményeit» szintén a Hármaskönyvben kell szerinte keresni. (116—117. 1.)

A nemzeti eszme páratlan erejű szuggesztiója alatt álló nagy «reformkorszak» tehát a jogfejlődés terén (ezalatt a polgári és a büntető törvénykezés anyagi és alaki jogát értve) egyoldalú idegen kultúrhatásnak nyitott utat, amely a kiegyezésig terjedő korszakban kényszerű és osztrák hatás alatt álló, a kiegyezés utáni időben önkéntes, de túlnyomóan, sőt szinte kizárólag német minták után induló fejlődést eredményezett. Ez a nagyjelentőségű művelődéstörténeti fejlemény pedig, amelyik többször idézett elhalt jogtudósunkat egyenesen a «kultúrszatellitizmus»¹ terminusának használatára indította, éppen akkor következett be, amikor Werbőczy egyeduralma a magyar jog felett megszűnt: *ezt minden támadójával szemben kötelességünk leszögezni.*

Szászy úgy véli és érdekes adalékokkal azt igyekszik bizonyítani, hogy a régi magyar joghoz való visszatérést, ami az Országbírói Értekezlet idején szerinte még lehetséges volt, akkori gazdasági köreink radikalizmusa akadályozta meg (109. 1.) s egyben úgy látja, hogy a gazdasági liberalizmus válságain, az ingatlanokra is kiterjesztett szabad ingógazdálkodás megrázkódtatásain átvészelt legújabb kori magyar jogfejlődés ismét közeledni fog W. világához. (120. 1.)

Szerzőnket ezen a ponton nem követhetjük. A pest-budai kamarának Sz. által idézett 1860—62. évi évkönyve, amely a Corpus Juris Hungarici iránti legőszintébb kegyeletének, sőt államjogi tartalmához való szilárd ragaszkodásának hangoztatása mellett annak magánjogát a kor kívánalmaival összeegyeztethetetlennek tartja, szinte betű szerint az akkor már sírjában pihenő legnagyobb magyarnak évtizedekkel előbb írott szavait ismétli, aki az ősi alkotmány szentesült alapelveihez való hasonló ragaszkodása mellett Werbőczynek csakúgy,

¹ U. o. 434. L. még Magánjogi Előadások 713. 1.

mint a Corpus Juris két roppant foliójának kilenctizedrészét tűzbe dobandónak véli, hogy a nemzet kimenekedjék «a rabulának abból a tévetegéből, amelynek gazdag gyűjteménye a Corpus Juris»¹ és ne legyen kénytelen elsüllyedni «a hazai anteactákban, Werbőczyben és az Anonymus Nótáriusban».² A márciusi ifjúság is a forradalom extázisában «avas obscuritásnak» mondotta a Hármaskönyvet is magában foglaló Corpus Jurist.³ Bármily átértékelésnek is vessük azonban alá a múlt századnak a korábbi magyar múlt felett mondott ítéletét, azt még sem vehetjük tagadásba, hogy a jelentékeny részében még az Anjou-Jagelló kor eszméinek hódoló magyar magánjog a XIX. század első felében menthetetlenül elavult és az ahhoz való visszatérés a hatvanas években jogpolitikailag lehetetlen volt.⁴ Az ezzel a témával, amelyet méltán sorolhatunk a magyarság sorskérdései közé, összefüggő problémák további fejtegetése meghaladja tanulmányunk kereteit.

* * *

A kötet utolsó tanulmányát «Törvény és szokás a Hármaskönyvben» címen Bónis György szenteli Werbőczy emlékének. Keresve is alig lehetett volna az ünnepelt szellemi örökségéhez, a mai magyar jogtudományban elfoglalt helyéhez jobban illő tárgyat választani. A szerző szerint W. műve korfordulóra esik, oly időpontra, amikor «a középkornak ősidőktől kezdve egyedül uralkodó jogforrása, a szokásjog trónját veszette és helyébe lépett az újkor diadalmas ifjú óriása, a törvény». (123.1.) Mások, így legújabbán Carl Schmitt, ezt a fejlődést csak a XIX. század jogi pozitivizmusával látják bekövetkezettnek,⁵ azonban tény, hogy a büntetőjognak első nagyszabású kodifikációs kísérletei a német birodalomban, a korábbiakban már említett *Bambergensis* és *Carolina*, valamint a francia királyoknak a *droit coutumier-t* háttérbe szorító nagy *ordonnance-ai* erre a századra

¹Hunnia, 78—79., Beszédei 107. Idézve Vécsey Tamás: Széchenyi és a magyar magánjog c. műve nyomán.

²Stádium 51. 1.

³Birányi (Schulz) Ákos: Pesti forradalom (1848) 21. 1.

⁴L. Grünwald Béla: A régi Magyarország (2. kiadás) 386—411., főképp 396—398. 1.

⁵Der Leviathan in der Staatslehre des Thomas Hobbes 107—109.1.

esnek. Ezt a fejlődést a szerző «gigászi államcsínynek» nevezi; a szokásjog konzerválására vállalkozó W-t ebben a vonatkozásban mindenesetre bizonyos joggal nevezheti — Balás P. E. első helyen ismertetett tanulmányával szemben — jellegzetesen középkori embernek». (123. 1.)

A törvényben W. csak a szokásjog képződésének egyik tényezőjét látja, egy sorban a kiváltságlevelekkel és bírói ítéletekkel; a szokás maga pedig csak kifejezése a természetjognak, ennek hitelességéhez kívántatik tehát meg, hogy «régí és jó» legyen. (124. 1.)

B. igen érdekes okleveles anyagot közöl a XIII—XV. századból a római szentszékeknek éppen a magyar szokásjoggal szemben elfoglalt álláspontjára nézve, amelyből az tűnik ki, hogy a római kúria, a «középkor» gondolatvilágának ez a legjelentékenyebb képviselője a szokásjog tipikusan középkorinak mondott jelensége előtt nem volt hajlandó fenntartás nélkül meghajolni; a nagyérdékű jelenség háttérét ellenben nem világítja meg. A kánoni jog ugyanis az ebben a vonatkozásban is maradék nélkül érvényesített hierarchikus elvnek megfelelően a szokásjogot csak másodlagos és kiegészítő jogforrásnak volt hajlandó elismerni, amely kötelező erejének alapját a törvényhozásra hivatott egyházi hatalom legalább is hallgatólagos hozzájárulásában bírja.¹ Csak sekélyes és hamis történet szemlélet képzelheti, hogy a középkor gazdag élete egyetlen világnézeti irány kizárólagos uralmán alapulhatott: a szokásjog elsőbbségét valló középkor egy *másik* középkor volt, mint a skolasztika és a kánon jog világa, amint a hűbériség világa is egy másik világ volt. A szokásjognak ebben az eltérő megítélésében egyik esetét látjuk a középkor belső feszültségeinek, világnézeti megoszlásának, amely többek között a császárság és a pápaság küzdelmének óriási drámájához vezetett.

Térjünk azonban vissza Werbőczyhez! B. úgy látja, hogy W. jogforrástanában a szokásjog magába olvasztja a törvényt és idézi a II. Rész 6. címének 9. §-át, amelyik szerint «hosszas

¹ L. Konek Sándor—Antal Gyula: Egyházjogtan 32., Sipos István: Kath. egyházjog 13 1., U. Stutz: Kirchenrecht, a Holtzendorff-f. Enzyklopädie der Rechtswissenschaft II. kötetében 917. 1., Félegyházy id. m. 99. 1., 101. 1. Dogmatikus élességgel fogalmazza meg ezt a tételt az 1917-es Codex Juris Canonici 25. kánonja.

gyakorlat majdnem minden boldogult királyunk rendelkezéseiből vett és vitt át valamilyen törvényt».¹ Helyesen látja B. ebben a mondatban W. szokásjogi doktrínájának legjellegzetesebb helyét. (128. 1.)

A középkoron át, véli B., a szokásjog a magyar jogban az angolhoz hasonló háborítatlan egyeduralmat élvezett, amit a törvény feltűnése nem veszélyeztetett. «A küzdelem csak akkor következett be, amikor a tételes (sic!) jog Zsigmond idején nagyobb igényekkel lépett fel a szokásjoggal szemben.» (130. 1.)

A tételes jognak a szokásjoggal való fogalmi szembeállítását, mint a bevett szóhasználat merőben ellentéteset, amely az értékes tanulmányon *végig* átvonul, kifogásolnunk kell; a teljesen kialakult jogelméleti terminológia szerint ugyanis a *szokásjognak*, amely teljes egészében tételes jog, az *írott jog*, a *tételes jog*nak pedig a *természetjog* az ellentéte. A helytelen szóhasználat gyökerét a szokásjogi gondolkodásnak az ú. n. keresztény természetjogi észjárással való egybekapcsolásában látjuk, amelynek tévességére fentebb volt alkalmunk rámutatni.

Az első Árpád-házi királyoknak a frank capitularékat utánzó kezdetleges próbálkozásai után a törvényalkotás a XII. században megszűnik, míg a XIII—XIV. század törvényei lényegükben kiváltságlevelek. A törvényjog erőteljesebb fejlődését az országgyűlés s az azon mindegyre jobban érvényesülő képviseleti elv segíti elő; Mátyás idején a törvényhozás a szokásjoggal szemben már annyira megerősödött, hogy híres *decretum majus-át* az örök érvényesség záradékával látta el. (131—134- 1.)

W. korában tehát a fejlődés már a törvény primátusának a gondolatáig jutott el. W.-nek a törvényre vonatkozó fejtegetéseit (Bevezetés 6.) nem találja B. ebből a szempontból jellegzetesnek, hanem a szokás hármaskönyvéről szóló közismert fejtegetést a Bevezetés 11. címében. Ezekben W., akit egyébként középkori gondolatvilága a szokás felsőbbségéhez vonzott, «kimondja a két jogforrás egyenrangúságát és ezzel megalapozza jogforrástanunk ma is érvényes tételeit». «A Hármaskönyv

¹ «aliquid legis». Az idézett hely átültetése kemény próbára teszi W. fordítóit. Magunk részéről a «valamilyen törvényerejű szabályt» szavakat találtuk a legmegfelelőbbeknek. Minerva, 1923. évf. 124. 1.

tehát megszüntette és harmóniába oldotta fel a szokásjog és a törvény küzdelmét, legalább is a jogi elmélet tiszta világában.» (138. 1.) Bármily megnyugtatóan hangzik is ez a záró tétel, a magunk részéről kénytelenek vagyunk abban ellentétet látni a szerző sikerült bevezető fejtegetéseivel W. szokásjogi felfogásának középkoriasságáról s a II. Rész 6. címének a maga teljes jelentőségében és mélységében méltatott 9. §-áról.

Szerzőnk foglalkozik témájának eddigi irodalmi feldolgozásával, de Eckhart Ferencnek két munkáját leszámítva Grosschmidnak általunk is sűrűn idézett hatalmas Jogszabálytanánál nem jut tovább. A joggal nagyrabecsült nagy magánjogász munkásságát értéke szerint méltányolja, de Schiller Bódognak, a magyar jogtörténet érdemes munkásának idevágó (egyébként Gr. előtt írott) fejtegetéseit csak abból a szempontból találja jellegzetesnek, «mennyire nem értette meg a századforduló liberális kutatója a Hármaskönyv szerzőjének univerzális keresztény gondolatvilágát». (137. 1.) Ezt húsz évvel ezelőtt írott tanulmányunkban magunk is kénytelenek voltunk megállapítani.¹ A nem csak tehetséges és tudós, de egyben legjobb szándékú néhai szerzővel szemben mégis tartozunk annak elismerésével, hogy egy kor (ha úgy tetszik «szellemtörténeti») adottságainál tovább látni és tovább jutni, ha nem is lehetetlen, de igen nehéz!

Bónis Györgynek ellenben azóta egy szellemileg igen élénk és tevékeny korszaknak a századvég egyoldalúságaitól mentes és szélesebb távlatokra törekvő gazdag irodalma állott rendelkezésére tárgya felfogásának lehető elmélyítésében. Ennek az irodalomnak egyik szerény munkásaként többször idézett tanulmányunkban a szóbanforgó kérdéssel kapcsolatban ezeket írtuk: «így bontakozik ki Werbőczynél a szokásjog háttérében álló centrális jogi probléma, amelyet az újkori jogtudomány egyik jelese úgy fogalmazott meg, hogy a szokásjog keletkezésénél tulajdonképpen egy a törvényt is lehetővé tevő legáltalánosabb jogi tételről van szó s így a szokásjog nem a törvény kifejezett, vagy hallgatóságos elismerésén alapul, hanem éppen megfordítva, a törvény nyugszik ebben a tágabb értelem-

¹ Minerva, 1923. évf. 110., 121. 1.

ben vett szokásjogon.» «A szokásjog tehát a legerősebb jogforrás, helyesen közvetlen megnyilvánulása annak a minden jogforrás felett álló elemi erőnek, melynek közvetett megnyilvánulása minden más jogforrás. Ezt a nagy jogi igazságot Werbőczy minden félreértést kizáróan hozza kifejezésre a II. rész. 6. címének 9. §-ában.»¹ Nem hallgathatjuk el abbeli véleményünket, hogy talán az utóbbi évtizedek irodalmának teljesebb figyelembevételre szerzőnket még továbbmenő és még érdekesebb eredményekhez vezethette volna. Természetesen mindez nem rontja le igazi kutató szellemről tanúskodó, tárgyi adatokban és meglátásokban egyformán bővelkedő tanulmányának értékét.

* * *

A kötetet a Tripartitum bibliográfiája egészíti ki, amelyet Csekey István írt a tőle megszokott gondossággal és hozzáértéssel. (144—153. 1.) Ezt a Hármaskönyv kiadásainak mintaszerű könyvészeti leírása követi, amelynek szakavatott elkészítése Mokcsay Júlia érdeme. (157—153. 1.)

* * *

Egymástól eléggé távoleső, időszerűségben és gyakorlati jelentőségben különböző tárgyakkal kellett a kötet által nyújtott gondolatébresztő anyag megvitatása során foglalkoznunk; a látszólag különemű fejtegetéseket azonban, úgy véljük, egybefűzi a nemzeti önismeret és önbírálat előmozdításának a célja, ami az illusztris szerzőknek is közös célkitűzése volt.

A kolozsvári tudományegyetem a kötet által nemcsak az ünnepeltnek állított méltó emléket, hanem önmagának is.

Ruber József.

¹ U. o. 124. 1.